

KULTURA DHE ARTI NË PERIU DHËN MESJETARE NË HAPËSIRËN MBARËSHQIPTARE

Ilia S. LARTI¹

¹ Lecturer of the Training Agency "Futures Focus"

*Corresponding author e-mail: i.larti@yahoo.com

Abstract

Brief historical description of the Middle Ages. The Middle Ages is one of the three main periods in the most consistent scheme for analyzing European history: Antiquity, the Middle Ages, and the Modern Period. A similar term first appears in Latin in 1469 as *media tempestas* or "middle season". In early usage, there were many variants, including *medium aevum*, or "middle age", first recorded in 1604, and *media saecula*, or "middle centuries", first recorded in 1625. "medieval" and "medieval" meaning belonging to the Middle Ages, is derived from *medium aevum*.

Albanian space in the Middle Ages. After the division of the Roman Empire into two parts, in 395, the Illyrian-Albanian territories became part of the Byzantine Empire, as it is commonly called after this date the Eastern Roman Empire after the ancient name of its capital, Byzantium, in honor of Constantine the Great it was called Constantinople. The Roman Empire during the III-IV centuries gave a number of prominent emperors and generals, also during the early Byzantine period (V-IX centuries), the Illyrian-Albanian territories gave the Byzantine Empire several emperors, among whom stand out especially Anastasius I of Durrës (491-518) and Justinian I of Taurisium of Skopje (527-565).

Keywords: Middle Ages, history, culture, education, literature, handwritten books, codices

Përmbledhje

Përshkrim i shkurtër historik i Mesjetës. Mesjeta është një nga tre periudhat kryesore në skemën më të qëndrueshme për analizimin e historisë evropiane: Antikiteti, Mesjeta dhe Periudha Moderne. Një term i ngjashëm shfaqet për herë të parë në latinisht në 1469 si *media tempestas* ose "sezoni e mesëm". Në përdorimin e hershëm, kishte shumë variante, duke përfshirë *medium aevum*, ose "mosha e mesme", e regjistruar për herë të parë në 1604, dhe *media saecula*, ose "shekujt e mesëm", regjistruar për herë të parë në 1625. Mbiemri "mesjetar" dhe "mesjetare" që do të thotë që i përket mesjetës, e rrjedh nga *medium aevum*.

Hapësirës shqiptare në mesjetë. Pas ndarjes së Perandorisë Romake në dy pjesë, më 395, trevat iliro-shqiptare hynë në përbërje të Perandorisë Bizantine, siç quhet zakonisht pas kësaj date Perandoria Romake e Lindjes sipas emrit antik të kryeqytetit të saj, Bizant, që për nder të Konstandinit të Madh u quajt Konstandinopojë. Perandoria Romake gjatë shek. III-IV dha një numër perandorësh e gjeneralësh të shquar, po ashtu gjatë periudhës së hershme bizantine (shek. V-IX), trevat iliro-shqiptare i dhanë Perandorisë Bizantine disa perandorë, ndër të cilët shquhen në mënyrë të veçantë Anastasi I nga Durrësi (491-518) dhe Justiniani I-rë nga Taurisium i Shkupit (527-565).

Fjalët kyçe: Mesjetë, histori, kulturë, arsim, letërsi, librat e dorëshkuar, kodikët.

Synimi

Nëpërmjet kësaj kumtese do të përcillen, fakte historike dhe dokumente, si dhe opinionet, studimet dhe shkrime të studjuesve dhe historianëve të ndryshëm shqiptarë dhe sidomos të huaj për hapsirat e shtrirjes së kombit shqiptar, dhe kontributet e tij në periudhën e mesjetës. Të tilla elemente të reja me tipare vendëse vërehen, ku më shumë e ku më pak, në të gjitha gjinitë e arteve të thesarit tonë artistik mesjetar, madje ato tek ne hasen deri në thellësitë e Mesjetës edhe në kodikët mesjetarë.

Gjatë trajtimit të kësaj kumtese do të ndërmerret një vëzhgim i zhvillimi në mjaft fusha të hapësirës shqiptare gjatë periudhës mesjetare, duke u fokusuar tek arsimi, letërsia, kultura, librat e dorëshkruar dhe (kodikët) nëpërmjet çetjve kryesore si:

1. Përshkrim i shkurtër historik për Mesjetën
2. Hapësirës shqiptare në mesjetë
3. Zhvillimi i kulturës dhe artit në hapësirën shqiptare në periudhën mesjetare.
4. Shkollat arsimit dhe letërsia në trojet shqiptare gjatë mesjetës
5. Librat e dorëshkruar në periudhën e mesjetës (kodikët)

Hyrje

Mesjeta është një kohë e mahnitshme që përcaktoi rrugën e ardhshme të njerëzimit në periudhën e Epokës së Re

Mesjeta është midis antikitetit dhe kohës moderne. Për shumë vite ishte zakon të konsiderohej Mesjeta si një kohë e luftërave mizore dhe dominimit të kishës. Kjo epokë quhej ekskluzivisht si "epoka të errëta", ku dominonte injoranca, inkuizicioni dhe barbaria. Vetëm në kohën tonë, ideja e Mesjetës filloi të ndryshojë rrënjësisht. Filluan të flasin për të si një kohë plot romancë, zbulime të mëdha, vepra të bukura arti. Periodizimi i kulturës mesjetare bazohet në fazat e zhvillimit të themelit të saj socio-ekonomik - feudalizmit (origjina, zhvillimi dhe kriza e saj). Në përputhje me rrethanat, dallohen mesjeta e hershme - shekujt 5-9, mesjeta e pjekur ose e lartë (klasike) - shekujt 10-13. dhe mesjeta e vonë - shekujt XIV-XV.

Mesjeta e hershme (shek. V-IX) është një periudhë e tranzicionit tragjik, dramatik nga antikiteti në mesjetë. Krishterimi hyri ngadalë në botën e ekzistencës barbare. Barbarët e mesjetës së hershme mbanin një vizion dhe ndjenjë të veçantë për botën, bazuar në lidhjet stërgjyshore të një personi dhe komunitetit të cilit ai i përkiste, frymën e energjisë militante, një ndjenjë të pandashmërisë nga natyra. Në procesin e formimit të kulturës mesjetare, detyra më e rëndësishme ishte shkatërrimi i "mendimit të pushtetit" të vetëdijes mitologjike barbare, shkatërrimi i rrënjëve të lashta të kultit pagan të pushtetit.

Emri i vendit, Arbër, dhe i banorëve të tij, arbëreshë, trashëgohej nga kohët antike. Në fakt, në shek. II të erës sonë, gjeografi aleksandrin Ptolemeu, njoftonte praninë në këto territore të një fisi me emrin albanoi dhe të kryeqendrës së tyre, Albanopolis. Këta etnonimë iu trashëguan vendit dhe banorëve të tij edhe në mesjetë. Dhe falë rolit qendror që Arbri dhe arbit luajtën në fatet historike të universit shqiptar, këta emra etnikë u shtrinë dora-dorës edhe në viset e tjera në veri, në jug e në lindje të tyre, ku banonte e njëjta popullsi. Tashmë në shek. XIII, Shqipëri (Albania) dhe shqiptarë (Albanenses) quheshin trevat dhe popullsitë nga kufijtë e Dioklesë (Gentës) e deri në gjirin e Prevezës.

Udhëtarët e huaj dallojnë në të gjithë këtë shtrirje një popullsi me tipare etno-kulturore unitare. Emri mesjetar i **vendbanimit të shqiptarëve**, sipas burimeve bizantine, ka qenë Arbanon. Përmendet për herë të parë në shek.XI. Në fillim emërtimi Arbanon-Albanon shtrihej mbi viset në lindje e në verilindje të Durrësit dhe në perëndim të Ohrit e të Dibrës, duke përfshirë kështu bërthamën fillestare ku gjeografi aleksandrin Ptolemeu, në shek.II vendos fisin ilir Albanoi, nga i cili mesa duket ka marrë emrin treva.

Në shek. XI përmendet edhe peshkopata e Arbanonit, qendër e së cilës mendohet të ketë qenë Kruja. Në shek. XIV ky emërtim, duke u përgjithësuar, përfshiu treva të banuara nga shqiptarët që nga Tivari e Prizreni e deri në krahinat e Çamërisë.

Çështja 1. Një përshkrim i shkurtër historik për Mesjetën

Mesjeta, është një nga fazat më domethënëse të historisë njerëzore dhe nga më të gjatat. Për herë të parë, termi "Mesjetë" u përdor nga humanistët italianë për t'iu referuar periudhës midis antikitetit klasik dhe kohës së tyre. Periudha e Mesjetës është jashtëzakonisht e rëndësishme për qytetërimin evropian perëndimor: proceset dhe ngjarjet e asaj kohe ende shpesh përcaktojnë natyrën e zhvillimit politik, ekonomik dhe kulturor të vendeve të Evropës Perëndimore. Pra, pikërisht në këtë periudhë u formua bashkësia fetare e Evropës, po merrte formë kultura urbane, po shfaqeshin forma të reja politike, po hidheshin themelet e shkencës moderne dhe të sistemit arsimor, po përgatitej terreni për revolucionin industrial. dhe tranzicioni në një shoqëri industriale.

Në Zhvillimin e Shoqërisë Mesjetare të Evropës Perëndimore, Dallohen tre Faza:

- a. Mesjeta e hershme,
- b. Mesjeta klasike dhe
- c. Mesjeta e vonë.

a/1. Mesjeta e hershme mbulon periudhën nga **Shekujt 5 deri në 11** Në këtë periudhë kohore pati ndryshime në shkallë të gjerë në botë. Gjatë kësaj periudhe, Perandoria Romake Perëndimore skllavopronare u shemb. Në territorin e saj po formohen shtete të reja nga fiset gjermane. Në të njëjtën kohë, ka një kalim nga paganizmi në krishterim nën kujdesin e Kishës Katolike Romake. Sistemi i ri fetar u bë baza e qytetërimit perëndimor dhe ruajti unitetin e tij, pavarësisht ndryshimeve në ritmin e zhvillimit të vendeve dhe rajoneve individuale dhe fragmentimit të tyre të brendshëm. Gjatë mesjetës së hershme, popujt e Evropës Perëndimore gradualisht përvetësuan shkrimin, hodhën themelet e një kulture origjinale.

b/1. Gjatë mesjetës klasike (shek. XI-XV) procesi i formimit të marrëdhënieve feudale përfundon, të gjitha strukturat e shoqërisë feudale arrijnë zhvillimin e tyre të plotë.

Në këtë kohë fillojnë të formohen dhe forcohen shtetet kombëtare (Anglia, Franca, Gjermania etj.). U formuan pronat kryesore, u shfaqën organet përfaqësuese të pasurive - parlamentet.

Dega kryesore e ekonomisë vazhdoi të ishte bujqësia, por në këtë periudhë u zhvilluan në mënyrë aktive qytetet, të cilat u bënë qendra e prodhimit dhe tregtisë artizanale. Marrëdhëniet e reja minuan themelet e feudalizmit dhe marrëdhëniet kapitaliste gradualisht forcuan mundësitë e tyre në thellësi të tij.

c/1. Në epokën e mesjetës së vonë (XVI-fillimi i shekujve XVII) ritmi i zhvillimit ekonomik të vendeve evropiane është në rritje. Kjo ishte kryesisht për shkak të zbulimeve të mëdha gjeografike, si rezultat i të cilave filluan të formohen perandoritë koloniale, dhe thesaret, ari dhe argjendi filluan të rrjedhin nga tokat e sapo zbuluara në Evropë - Botën e Vjetër. E gjithë kjo kontribuoi në rritjen e pasurisë monetare të tregtarëve dhe sipërmarrësve dhe shërbeu si një nga burimet e akumulimit fillestar, i cili çoi në formimin e kapitalit të madh privat.

Gjatë mesjetës së vonë, uniteti i Kishës Katolike u nda nga Reformimi. Në krishterim po shfaqet një drejtim i ri - protestantizmi, i cili në masën më të madhe kontribuoi në formimin e marrëdhënieve borgjeze. Në fund të mesjetës filloi të formohej një kulturë pan-evropiane, e bazuar në teorinë e humanizmit, një kulturë e re e quajtur "Rilindje". Gjatë mesjetës së vonë, ideja më e rëndësishme e Perëndimit mori formë: një qëndrim aktiv ndaj jetës, dëshira për të mësuar rreth botës, dëshira për ta transformuar atë në interesat e njeriut. Për atë periudhë mbahen mend për mjaft ngjarje si dhe ndryshime ekonomiko-shoqërore.

Karakteristikat e Mesjetës

Në këtë periudhë ndodh edhe formimi. Në këtë kohë fillojnë një varg zbulimesh shkencore dhe gjeografike, shfaqen shenjat e para të demokracisë moderne – parlamentarizmit. Studiuesit vendas, duke refuzuar ta interpretojnë periudhën mesjetare si një epokë “obskurantizmi” dhe “epokash të errëta”, kërkojnë të nxjerrin në pah fenomenet dhe ngjarjet që e kthyen Evropën në një qytetërim krejtësisht të ri, në mënyrë sa më objektive. Ata i vendosën vetes disa detyra. Një prej tyre është përcaktimi i veçorive themelore shoqërore dhe ekonomike të këtij qytetërimi feudal. Përveç kësaj, studiuesit po përpiqen të përfaqësojnë më plotësisht botën e krishterë të Mesjetës.

Çështja 2. Hapësira shqiptare në mesjetë

Që në shek. VII-VIII situata etnike në Ballkan u stabilizua dhe nuk përmenden më dyndje popujsh. Kjo gjendje etnike e shekujve të hershëm të mesjetës, në atë që u konstitua si atdheu mesjetar i shqiptarëve (Albania-Arbëria), mbeti në thelb e pandryshuar edhe në shekujt e mëvonshëm, kur nuk ka njoftime për dyndje të reja popujsh, nëse përjashtohen në shek. VIII-IX inkursionet episodike në brigjet shqiptare të arabëve të Sicilisë, të cilët gjithsesi nuk u vendosën në këto anë. Kronikat e vjetra serbe që përshkruajnë ekspansionin e shtetit serb të Rashës në Kosovë e në Diokle (Gentë) në shek. XII, bëjnë të njohur se serbët gjetën në ato treva një popullsi që ato e quajnë të huaj (barbare), ndërkohë që burime të tjera qoftë serbe, raguzane ose perëndimore, flasin në mënyrë më eksplicite për shqiptarë (Arbanasi, Arbanenses) në ato treva.

Karvanet e tregtarëve që në shek. XIII-XV niseshin nga Ragusa (Dubrovniku) e nëpërmjet Breskovës e Rudnikut (Sanxhak) mbërrinin në Trepçë e në Novobërdë, kalonin nëpër vende të banuara nga shqiptarë e ku flitej gjuha shqipe (lingua albanesca). Shtrirja në këto treva e shtetit serb të Stefan Nemanjës, në çerekun e fundit të shek. XII, solli aty elementë sllavë, që erdhën dhe iu shtuan grupeve të tjera sllave të kohëve të kolonizimit të parë sllav (shek. VI-VII). Në Diokle, krahas popullsisë shqiptare edhe atyre sllave, në disa nga qytetet e bregdetit mbijetonin edhe grupe të vogla popullsisë të romanizuara, të përmendura edhe nga historiani-perandor Konstandin Porfirogjeneti (shek. X).

Për rrjedhojë, në shek. XIV Dioklea-Genta (Zeta), veçanërisht ana e sipërme e saj, u shfaqej të huajve si një vend "me popuj e fe të ndryshme". Gjithsesi, gjatë gjithë mesjetës krahina e bashkësi të tëra, si Kuçi, Markajt (Markoviçët), Pastroviçët, Piprët, Gjurashët (Cërnojeviçët) etj., njihen si shqiptare. Marrëdhëniet e diokleasve me popullsitë tashmë sllave në veri të tyre, me trivunët dhe kanalitet, u shprehën edhe në ndikime politike të ndërsjella. Kështu, aty nga mesi i shek. XI Dioklea kishte një sundimtar, Stefan Vojisllavin, që pas çdo gjase ishte sllav. Në fakt, historiani bashkëkohës bizantin, Kekaumenos, e cilëson atë “trivunas serb”, duke dëshmuar faktin se ai ishte i huaj në Diokle.

Në drejtim të jugut popullsitë shqiptare shtriheshin në Epirin e Vjetër (tema e Nikopojës). Kjo trevë i përjetoj më butë tronditjet etnike të fillimeve të mesjetës. Burimet vërtet të rralla greko-bizantine të shek. VII-XII vazhdojnë traditën e kohëve antike, duke i cilësuar banorët e Epirit si "ilirë" ose "barbarofonë", pra, që flasin gjuhë të huaj. Nga ai moment edhe këtu filloi të përdoret termi "arbëreshë" (arbanenses, arbanitai) me të cilin tashmë thirreshin pasardhësit e ilirëve të lashtë. Burime bizantine të shek. XIV, si "Panegjiriku i Manuel Paleologut" apo historiani Joan Kantakuzeni, ndërsa e cilësojnë si shqiptare popullsinë e Epirit, nuk mungojnë të saktësojnë se shqiptarët epiriotë të kohëve të tyre janë pasardhësit e fiseve të dikurshme të tesprotëve, kaonëve e molosëve. Trevat e Epirit ishin ato nga ku më së shumti e pati prejardhjen vala e madhe e shtegtimeve shqiptare e shek. XIV-XV drejt Greqisë.

Megjithatë, edhe pas kësaj hemorragjie të madhe, regjistrimet osmane të shek. XV-XVI konfirmojnë praninë e një popullsie të madhe e kompakte shqiptare në gjithë shtrirjen e Epirit. Në kuadrin e trevave shqiptare, Arbri (Arbanon-Arbanum-Raban) zinte në mesjetë një vend të veçantë i vendosur në qendër të tyre, në hapësirën e përfshirë mes Lezhës-Dibrës-Ohrit-Vlorës, dhe i përshkruar mes për mes nga boshti i rrugës strategjike Egnatia, Arbri u bë bërthama e trojeve shqiptare në të cilën në mënyrë më konsekuente e intensive u zhvilluan proceset ekonomike, politike, kulturore e psikologjike, që plazmuan qenien historike të kombit shqiptar. Me të drejtë, studiues si M. Shuflai, K. Jireček, G. Prinzig, M. Angold, e kanë vlerësuar këtë territor si "bërthamën e trojeve shqiptare".

Emri i vendit, Arbër, dhe i banorëve të tij, arbëreshë, trashëgohej nga kohët antike. Në fakt, në shek. II të erës sonë, gjeografi aleksandrin Ptolemeu, njoftonte praninë në këto territore të një fisi me emrin albanoi dhe të kryeqendrës së tyre, Albanopolis. Këta etnonimë iu trashëguan vendit dhe banorëve të tij edhe në mesjetë. Dhe falë rolit qendror që Arbri dhe arbit luajtën në fatet historike të universit shqiptar, këta emra etnikë u shtrinë dora-dorës edhe në viset e tjera në veri, në jug e në lindje të tyre, ku banonte e njëjta popullsi. Tashmë në shek. XIII, Shqipëri (Albania) dhe shqiptarë (Albanenses) quheshin trevat dhe popullsitë nga kufijtë e Dioklesë (Gentës) e deri në gjirin e Prevezës. Udhëtarët e huaj dallojnë në të gjithë këtë shtrirje një popullsi me tipare etno-kulturore unitare shqiptare.

Çështja 3. Kultura, letërsia e shkruar dhe arsimiti në tokat shqiptare

Rol të rëndësishëm në veprimtarinë kulturore dhe arsimore në mesjetë luajti kisha e krishterë. Roli i saj si udhëheqëse shpirtërore shpjegohet nga fakti se krahas burimeve ekonomike, kisha pati në dorë monopolin e kulturës dhe përgatitjen e inteligjencies së kohës. Shumica e njerëzve të kulturës, veçanërisht në shekujt e mesjetës së herët, ishin thuajse pa përjashtim klerikë, qoftë si prodhues, qoftë edhe si porositës të prodhimit artistik e kulturor. Në duart e klerikëve ishin filozofia e letërsia, arsimiti dhe artet. Si qendra të propagandimit të doktrinës fetare, të arsimit dhe të veprimtarisë kulturore-artistike shërbyen manastiret ortodokse e katolike, krahas të cilave vepronin aktivisht edhe "kurjet" peshkopale.

Me ashpërsimin e marrëdhënieve shoqërore e politike në mesjetë, kur u forcua më tepër lufta e kishës për të ruajtur ndikimin e vet, krahas urdhrave murgëtarë të benediktinëve e dominikanëve që kishin pasur në dorë arsimin, qysh nga shek. XIII dhe në Shqipëri filluan të përhapeshin urdhrat murgëtarë të "lypësve", minoritetit françeskanë. Me predikimet e tyre për nevojën e "reformave" të kishës në frymën e "varfërisë", këta mundën të ndikonin më lehtë mbi shtresat popullore. Duke filluar nga shek. XIII pranë klerikëve në veprimtarinë kulturore të zhvilluar në tokat shqiptare shfaqen edhe përfaqësues të aristokracisë vendase, më shpesh si ktitorë (themelues) ndërtimeve monumentale kishtarë.

Fuqizimi ekonomik e politik i jepte asaj mundësinë të pajtonte artistë e mjeshtër dhe të ndërmerre ndërtime të kushtueshme. Në sajë të pozitës mbizotëruese të kishës, në kushtet e sundimit bizantin dhe të atij të feudalëve perëndimorë në tokat shqiptare, gjuhët greke e latine mbajtën për një kohë shumë të gjatë pozitën si gjuhë kulturore mbisunduese.

Çështja 4. Shkollat arsimi dhe letërsia në trojet shqiptare gjatë mesjetës

Themelimi i shkollave në trojet shqiptare gjatë mesjetës u bë me nismën e urdhrave kishtarë, sidomos të urdhrit dominikan, si dhe të administratës komunale e princërore të qyteteve të njohura. Një aktivitet i këtillë filloi së pari në Ulqin rreth vitit 1258, në Kotorr më 1266, në Durrës më 1278, në Shkodër më 1345 dhe në Tivar nga gjysma e dytë e shek. XIV. Gjuha shqipe, si gjuhë e shkruar, në këtë kohë ende nuk ishte në gjendje t'i bënte ballë shkrimit greqisht, latinisht dhe sllavisht, gjuhë kishtarë me rëndësi, të cilat për më tepër kishin mbështetjen e institucioneve kishtarë dhe të administratës shtetërore.

Ajo shërbente si gjuhë e komunikimit të përditshëm si për shtresat popullore, ashtu dhe për fisnikërinë e klerin vendas. Kështu, në shek. XIV shqipja përdorej në administratën e bashkësisë qytetare të Ulqinit, ku në mbledhje të Këshillit të Madh ajo ishte gjuha e shërbimit. Një ndryshim me rëndësi shumë të madhe për historinë e kulturës shqiptare shfaqet në gjysmën e parë të shek. XIV, kur dokumentohet për herë të parë se shqipja, përdorej si gjuhë shkrimi. Ky hap i rëndësishëm lidhet me ngritjen e përgjithshme ekonomike-shoqërore të vendit dhe veçanërisht të qyteteve. Me përdorimin e gjuhës shqipe si gjuhë shkrimi, viheshin bazat për zhvillimin e mëtejshëm të saj si gjuhë e kulturës dhe e letërsisë shqipe.

Fillimet e letërsisë shqiptare.

Dokumentet e para të shqipes së shkruar

Libri i parë shqip që njihet deri më sot është “Meshari” i Gjon Buzukut, i vitit 1555. Por ka të dhëna të drejtpërdrejta dhe të tërthorta që flasin se fillimet e shkrimit shqip e të letërsisë shqiptare duhet të jenë më të hershme se shek. XVI. Vetë trajta e ngulitur e shkrimit dhe e gjuhës në veprën e Gjon Buzukut dëshmon se ajo duhet të ketë trashëguar një traditë para saj. Një dëshmi tjetër e tërthortë vjen prej klerikut frëng Gulielmi i Adës (1270-1341), i cili shërbeu për shumë kohë (1324-1341) si kryepeshkop i Tivarit dhe e njohu nga afër jetën e banorëve të këtyre trojeve.

Në një relacion me titull “Directorium ad passagium faciendum ad terram sanctam”, dërguar mbretit të Francës, Filipi VI Valua, në vitin 1332, Guljelmi ndër të tjera shkruan: “Sado që arbrit kanë gjuhë të ndryshme nga latinishtja, prapëseprapë, ata kanë në përdorim dhe në tërë librat e tyre shkronjën latine”. Po ashtu Marin Barleti në veprën e tij “Rrethimi i Shkodrës” (De obsi-dione Scodrensi), botuar në Venedik më 1505, thotë se ka pasur në dorë kronika që flasin për rindërtimin e atij qyteti të shkruara, sipas tij, in vernacula lingua, d.m.th në gjuhën e vendit. Kurse historiani kalabrez Xhakomo Marafioti njofton më 1601 se në Kalabri arbëreshët i kanë arbërisht shërbesat fetare dhe as latinisht, as greqisht. Kuptohet se këtë traditë ata duhet ta kenë marrë me vete nga Shqipëria, sepse nuk mund ta krijojnë vetë aq shpejt në kushtet e mërgimit të tyre të rëndë.

Deri më sot njihen vetëm tri dokumente të shqipes së shkruar në shek. XV ose diçka më herët.

I pari dokument i shkruar në gjuhën shqipe është “Formula e pagëzimit” dhe i takon vitit 1462. Është një formulë e shkurtër fetare e shkruar shqip, brenda një teksti latinisht, të hartuar prej kryepeshkopit të Durrësit, Pal Engjëllit, bashkëpunëtor i ngushtë i Skënderbeut. Në qarkoren që u dërgon vartësve të tij të klerit katolik, ai lejon që prindërit shqiptarë, në rast nevoje, kur nuk mund t’i pagëzonin fëmijët në kishë, mund t’i pagëzonin vetë duke përdorur këtë formulë: Unte paghesont premenit Atit et birit et spertit senit. (Unë të pagëzoj në emër të Atit e të birit e të shpirtit shenjtë). Kjo frazë është shkruar në alfabetin latin dhe në dialektin e veriut (gegërisht).

Dokumenti i dytë i shkruar në gjuhën shqipe është “Fjalorthi” i Arnold Von Harfit, i vitit 1496. Ky udhëtar gjerman, gjatë një udhëtimi në viset shqiptare, për nevoja praktike të rrugës shënoi 26 fjalë shqipe, 8 shprehje dhe numërorët 1 deri 10, dhe 100 e 1000, duke i shoqëruar me përkthimin gjermanisht.

Dokumenti i tretë i shqipes së shkruar që njihet me emrin “Perikopeja e ungjillit të pashkëve”, është gjetur në Bibliotekën Ambroziane të Milanos brenda një mbishkrimi greqisht të shek. XIV. Fragmentet shqip s’kanë lidhje me dorëshkrimin greqisht dhe dijetarët mendojnë se ky dorëshkrim mund të jetë i fundit të shek. XV ose i fillimit të shek. XVI. Ai është shkruar në dialektin e jugut dhe me alfabetin grek.

Shqipja dokumentohet kështu e shkruar që në shek. XV në dy dialektet e saj kryesore dhe me dy alfabete, me alfabetin latin dhe me alfabetin grek. Kjo është një dëshmi se kultura shqiptare dhe jeta shpirtërore konfesionale në Shqipëri zhvillohej nën ndikimin e kulturës latine-katolike, dhe të kulturës bizantine-ortodokse.

Çështja 5. Librat e dorëshkruar në periudhën e mesjetës (kodikët)

Gjatë mesjetës u shtua në mënyrë të ndjeshme numri i veprave të shkruara që qarkullonin në duart e njerëzve të mësuar. Përmbajtja e shumicës së tyre ka karakter krejt kishëtar. Ato janë tekste ungujlore, vepra liturgjike, aty-këtu ndonjë traktat teologjik. Një pjesë e tyre ka mundur të ruhet në Berat. Nga shekujt e mesjetës vjen koleksioni i kodikëve që përbën një prej pasurive më të rëndësishme kulturore të popullit shqiptar. Ky koleksion përmban mbi 100 vëllime, që përbëjnë vepra të plota (dorëshkrime) dhe 17 fragmente. Jashtë këtij fondi numërohen edhe disa dhjetëra kodikë të tjerë, që i takojnë manastirit të Shën Gjon Vladimirit, mitropolisë së Drinopolit e arkipeshkvisë së Shkodrës.

Kodikët ruhen në Arkivin Qendror të Shtetit Shqiptar.

Kodikët e Shqipërisë, nga të cilët më i vjetri është "Kodiku i Purpurt i Beratit", janë një fond me rëndësi për historinë e zhvillimit të letërsisë së vjetër biblike, liturgjike. Këta kronologjikisht ndjekin njëri-tjetrin gjatë 13 shekujve me radhë (prej shek. VI - deri në shek. XVIII). Pjesa më e madhe e teksteve të tyre janë greqisht, por, duke ardhur më pranë kohërave të reja, shtohet prania e shqipes. "Kodiku i Purpurt i Beratit" është një dorëshkrim me rëndësi historike për fillimet e letërsisë biblike dhe renditet në themelet e letërsisë kishtare të ritit lindor. Sipas teknikës së shkrimit, është një dorëshkrim jo më i vonshëm se shek. VI pas erës sonë.

Ka 190 fletë dhe përmban dy unguj: sipas Mateut dhe sipas Markut. Është shkruar me shkronja të derdhura prej argjendi. Lënda e dorëshkrimit është pergamenë. Sfondi mbi të cilin janë derdhur këto shkronja është e kuqe e thellë (e purpurt), prej nga ka marrë edhe emrin. Disa pjesë të rëndësishme të tekstit të kodikut janë të derdhura në ar. Kapaku i dorëshkrimit është metalik, me zbukurime biblike, disa shekuj më i vonshëm se vetë vepra (jo më i hershëm se shek. XVIII). Për herë të parë për "Codex Purpureus Beratinus" bëhet fjalë në "Diptikun e kishës së Shën Gjergjit", që gjendej në kështjellën e Beratit.

Në një shënim të cituar nga ky dorëshkrim flitet për rrezikun që i vinte rrotull këtij kodiku në vitin 1356, kur ushtritë serbe të Stefan Uroshit rrethuan qytetin e Beratit, tashmë të boshatisur nga popullata, për shkak të pamundësisë për t'u mbrojtur, dhe ia kishin vënë syrin bibliotekës së manastirit të Theollogut dhe të kishës së Shën Gjergjit, thesarit më të madh të qytetit. Deri në prag të Luftës së Dytë Botërore (kur u fsheh nga atdhetarët beratas për të mos rënë në duart e pushtuesve) "Kodiku i Purpurt i Beratit" ishte jo vetëm një libër (dorëshkrim) për bibliotekën, por edhe tekst liturgjike. Një herë në vit mesha mbahej sipas ungujve të këtij teksti.

"Kodiku i Purpurt i Beratit" vlerësohet gjithashtu për historinë e shkrimit, për vlerat kaligrafike, si përmendore e trashëgimisë së përbotshme të dijes, si objekt shkencor i paleografisë, bibliologjisë, gjuhësisë, historisë së besimeve. Duke u nisur prej faktit se në arkivat shqiptarë ruhen mbi 100 dorëshkrime të tipit kodik, në të cilat janë kopjuar gjatë 12 shekujve me radhë shkrimet e shenjta, "Testamenti i Vjetër", ungujtë dhe tekste të tjera të shërbesës ekleziastike, mendohet se ato mund të jenë shkruar nga murgj vendës. Veç faktit se këto dorëshkrime krijojnë një traditë të letërsisë kishtare, vijnë në ndihmë të këtij përfundimi edhe të dhëna të tjera.

Kryelutja mijëvjeçare e krishtëritimit perëndimor Ty zot të lavdërojmë - Te Deum Laudamus, e cila u kompozua nga Shën Niketa i Dardanisë (ose Shën Niketa i Remesianës), u përhap në disa variante në Evropën Perëndimore pas vitit 525 "Beratinus-1" dhe kodikët e tjerë të Shqipërisë janë vepra me rëndësi për historinë e kulturës e të shkrimit të shenjtë, por dhe të letërsisë në përgjithësi.

"Kodiku i Purpurt i Beratit" është i regjistruar në listën e veprave më të rëndësishme të njerëzimit, të njohur me emrin "Memoire du Monde"(Kujtesa e Botës) dhe prej disa vitesh gëzon kujdesin e drejtpërdrejtë të UNESCO-s. Kodiku i dytë (sipas kronologjisë), i quajtur "Beratinus-2" ose "Kodiku i Anthimit" (Codex Aureus Anthimi) - për shkak të shkronjës prej ari që është përdorur, i takon shek. IX. Ai përmban katër ungjijtë (sipas Gjonit, Lukës, Markut dhe Mateut). Figurat e ungjillorëve kanë korniza dekorative, që janë ndërtuar me motive floreale dhe gjeometrike (rrathë dhe lule).

Në fondin e pasur të kodikëve të Shqipërisë, përveç "Beratinus-1" e "Beratinus-2", bëjnë pjesë edhe dhjetëra dorëshkrime të tjera, që kanë marrë emrat e qyteteve ku janë zbuluar "Kodiku i Vlorës", afërsisht shek. X; "Kodiku i Përmetit", i shek. XIV; "Kodiku i Shkodrës", i të njëjtit shekull. Në kodikët që i takojnë periudhës prej shek. XII e këndej ka dhe të dhëna etnografike, rregulla të ndërtimit të jetës së përbashkët, të dhënies të së drejtës, të trashëgimit të pasurisë nëpërmjet fejesës ose prej ndarjes, të ndryshimit të së drejtës në rastin e konvertimit të fesë.

Duke filluar nga shek. XII shënohet një rritje e zgjerim në përdorimin e shkrimit dhe në zhvillimin e letërsisë e të arsimit në tokat shqiptare, duke çuar më përpara traditat në këtë fushë. Huazimet me prejardhje latine si: "shkruaj", "këndo" etj., me evolucionin e tyre fonetik e kuptimor dëshmojnë se populli shqiptar njihje shkrim e këndim pa ndërprerje qysh prej një kohë të lashtë. Zhvillimi ekonomik-shoqëror e politik që karakterizon shek. XII-XIV krijoi kushte për përdorimin më të gjerë të shkrimit. Konsolidimi i formacioneve shtetërore vendase shtruan nevojën e redaktimit të akteve me karakter juridik e politik.

Kësaj nevoje i shërbenin tani jo më rastësisht njerëz të ditur si klerikë e murgj të manastireve, por profesionistë të specializuar. Këta formonin kancelaritë pranë oborreve feudale dhe në qytetet kryesore të vendit. Rrethi i njerëzve të kulturës u shtua edhe me banorë të komunave qytetare. Në shek. XIV e në fillim të shek. XV numri i intelektualëve klerikë shqiptarë me origjinë qytetare ishte mjaft i madh; ata gjenden të përhapur edhe jashtë Shqipërisë, në shumë qytete dalmatine ku kryenin funksione kancelarësh, mësuesish, famulltarësh etj.

Nuk munguan edhe vepra të shkëputura deri-diku nga përmbajtja kishtarë. Të tilla janë, p.sh., kronika e peshkopit Mihail nga Devolli (shek. XI-XII), e cila trajton ngjarje të luftës së bizantinëve kundër mbretërisë bullgare në Maqedoni e pjesërisht në tokat shqiptare, letërkëmbimi i peshkopit Teofilakt të Ohrit, me disa të dhëna interesante mbi jetën e banorëve të peshkopatës së tij në fillim të shek. XII, disa jetëshkrime shenjtorësh që zhvilluan veprimtarinë e tyre edhe në tokat shqiptare, si ato të Klementit e Naumit hartuar në shek. XIII etj. Ndryshe nga këto vepra të shkruara greqisht, është shkruar latinisht kronika e një prifti nga Dioklea, e cila përshkruan ngjarjet që u zhvilluan në Shqipërinë e Epërme në kapërcim të shek. X-XI.

Në territor të banuar prej shqiptarësh në Epir, janë hartuar në fund të shek. XIV e në fillim të shek. XV dy kronika greke që japin të dhëna me interes për historinë e Principatës shqiptare të Artës. Shënime historike për shek. XIV gjenden edhe në disa nga dorëshkrimet e Beratit. Megjithëse nuk shkëputen nga fryma teologjike, këto prodhime përbëjnë hapat e para të historiografisë në vendin tonë, sepse një pjesë e këtyre është hartuar pa dyshim nga autorë vendas dhe i përket historisë së tokave shqiptare. Shkëputjen nga ndikimi kishtar dhe kalimi në historiografinë laike, këtë hap në historinë e kulturës shqiptare, e bënë humanistët shqiptarë në fund të shek. XV e në fillim të shek. XVI, por tanimë në kushtet e pushtimit osman të vendit, jashtë Shqipërisë.

Nën ndikimin mbizotërues të kishës lindore dhe të asaj romane, gjuha kishtarë shërbeu edhe si gjuhë shkrimi për administratën shtetërore. E tillë ishte, sipas rrethanave politike, greqishtja dhe latinishtja dhe në një masë më të vogël, me vendosjen e sundimit serb edhe sllavishtja. Si gjuhë shkrimi këto u përdorën edhe nga paria sunduese shqiptare, në veprimtarinë

shtetërore. Disa nga sundimtarët shqiptarë, si Muzakajt, përdorin në korrespondencën e tyre greqishten, kurse Balshajt latinishten dhe sllavishten, të tjerë si Karl Topia dhe Kastriotët i përdorën të tria këto gjuhë. Dëshmi për këtë janë mbishkrimet e rëndësishme të vendosura më 1383 prej Karl Topisë në manastirin e Shën Gjonit pranë Elbasanit. Këto gjuhë mësoheshin në shkollat që vepronin gjithmonë nën mbikëqyrjen e kishës.

Në shkollat pranë manastireve, mësimi jepej në fillim në formë individuale vetëm me lexim e me këngë kishtarë, kurse më vonë jepej me forma më të organizuara duke përfshirë një rreth më të gjerë lëndësh. Në të tilla shkolla që i hasim edhe në qytetet pranë kurjeve peshkopale, mësohej kursi tradicional mësimor që jepej edhe në shkollat e vendeve perëndimore. Ai përbëhej nga cikli i ulët që përfshinte lëndët letrare (gramatikë, retorikë, didaktikë) dhe cikli i lartë me lëndë shkencore (aritmetikë, gjeometri, astronomi e muzikë). Për mësimin e këtyre lëndëve pajtoheshin me kontratë klerikë të ditur. Të tillë mësues shqiptarë vepruan edhe në një varg qytetesh dalmatine ku ishin pajtuar me shërbim si specialistë të njohur. Me zhvillimin e qyteteve, shkollat pranë nxënësve klerikë filluan t'i frekuentonin aty-këtu edhe nxënës nga shtresat e larta tregtare dhe zejtare të qyteteve.

Përfundim

Për historinë e mesjetës së Shqipërisë. Historian i shquar Pëllumb Xhufi shprehet se në Mesjetë Shqipëria ka qenë qendra e botës, për shkak të pozicionit gjeografik që kishte ajo. Më tej ai cilëson se ne kemi pasur një Mesjetë të ndritur, dhe jo të errët. *Ne duhet të jemi krenarë për historinë e Mesjetës. Se bëjmë diferencën me vendet fqinje. Shqipëria ka një histori mesjete jashtëzakonisht intensive dhe që është e dëshmuar me dokumente si asnjë popull tjetër. As grekët nuk e kanë mesjetën siç e kemi ne. As serbët e lëre më bullgarët, etj. Ata kishin mbretëri, por mos harroni që ne kemi qenë qendër e botës, jo për meritën tonë por ishte vendosja gjeopolitike e Shqipërisë në atë kohë. Duke pasur afërsinë me kontinentin evropian, me Evropën Perëndimore, me Italinë që ishte pararojë e perëndimit që shihte nga Bizanti, dhe duke pasur atë distancën e shkurtër të lidhjes 7 kilometërshin e famshëm të Kanalit të Otrantos dhe rrugën "Egnatia", që ishte autostrada e botës së njohur të asaj kohe. Atëherë bota e njohur ishte Evropa. Edhe në një kohe që variabli gjeopolitik i kohës gjate gjithë Mesjetës ka qenë që Roma e vjetër duhej të ribashkohej me Romën e re, që ishte Kostandinopoja. Pra Perandoria Bizantine, ose Ish-Perandoria Romake e Lindjes, duhej të bashkohej me nënën e saj që ishte Roma e vjetër, që kishte kryeqytet Romën. Dhe kështu është historia e madhe e Evropës Mesjetare. Dhe është pikërisht me sulme që bënte fillimisht Perandoria Bizantine, e forcuar me Justinianin tonë, që ishte një perandor ilir nga Shkupi. Historianët e atëhershëm e kanë thënë një gjë të tillë dhe njihet nga shkenca, madje thoshin se nuk ishte sllav se nuk kishin ardhur sllavët akoma. Ishte ilir nga Shkupi. Justiniani që i pari ndër perandorët e lindjes, i cili tentoi dhe e ripushtoi dhe e bashkoi Italinë siç ishte para 2-3 shekujsh dhe krijoi një perandori unike, Perandoria Romake. Ne kemi pasur një Mesjetë të ndritur, nuk është e errët. Ka arkiva pafund, në Venecia, në Vatikan, në Ragusë, në Kotorr që është këtu afër nesh, në Napoli, pafund dokumente që ngelën për tu shfrytëzuar. Flasim për shekullin e 14. Ne kemi pasur statute të një niveli të lartë. Qytetet tona kryesore, Shkodra, Drishti, Tivari, Ulqini, Durrësi, kanë qenë qytete me statute. Statute ishin kushtetuta të qyteteve shtete. Që funksionon si korpus të veçantë. Ato janë dokumente të mrekullueshme, të japin panoramën e një jete qytetare të rregulluar deri në detaje më të vogla",*

Në kuadrin e trevave shqiptare, Arbri (Arbanon-Arbanum-Raban) zinte në mesjetë një vend të veçantë. I vendosur në qendër të tyre, në hapësirën e përfshirë mes Lezhës-Dibrës-Ohrit-Vlorës, dhe i përshkruar mes për mes nga boshti i rrugës strategjike Egnatia, Arbri u bë bërthama e trojeve shqiptare në të cilën në mënyrë më konsekuente e intensive u zhvilluan proceset ekonomike, politike, kulturore e psikologjike, që plazmuan qenien historike të kombit

shqiptar. Me të drejtë, studiues si M. Shuflai, K. Jireçek, G. Prinzig, M. Angold, e kanë vlerësuar këtë territor si "bërthamën e trojeve shqiptare".

Emri i vendit, Arbër, dhe i banorëve të tij, arbëreshë, trashëgohej nga kohët antike. Në fakt, në shek. II të erës sonë, gjeografi aleksandrin Ptolemeu, njoftonte praninë në këto territore të një fisi me emrin albanoi dhe të kryeqendrës së tyre, Albanopolis. Këta etnonimë iu trashëguan vendit dhe banorëve të tij edhe në mesjetë. Dhe falë rolit qendror që Arbri dhe arbit luajtën në fatet historike të universit shqiptar, këta emra etnikë u shtrinë dora-dorës edhe në viset e tjera në veri, në jug e në lindje të tyre, ku banonte e njëjta popullsi. Tashmë në shek. XIII, Shqipëri (Albania) dhe shqiptarë (Albanenses) quheshin trevat dhe popullsitë nga kufijtë e Dioklesë (Gentës) e deri në gjirin e Prevezës. Udhëtarët e huaj dallojnë në të gjithë këtë shtrirje një popullsi me tipare etno-kulturore unitare.

Rekomandime

Duke iu referur Dr. Aleksandre Lambert, historian, drejtor akademik i “School of International Training” në Gjenevë kur ai midis të tjera shtron pyetjen: Pse shqiptarët kanë një histori.... që nuk e njohin as vetë...Kur dhe si filloi Europa... që t’i injoronte dhe t’i izolonte. “Ata u lanë në baltë nga të gjithë...!?!?” Në fund edhe disa këshilla se si duhet të veprojnë shqiptarët për t’u ngjitur pranë shumicës, aty ku ata tentojnë.

Ja ç’thotë ai për shqiptarët në kohën e Mesjetës:

Në Mesjetë shqiptarët i kanë dhënë udhëheqës botës, udhëheqës laikë ose fetarë dhe personalitete kulturore që i kalojnë kufijtë e Evropës. Disa Papë kanë qenë shqiptarë, për shembull, – Klementi i XI-të më i dalluari prej tyre.

Shqiptarët kanë qenë në krye të feve me rëndësi botërore, si në krye të fesë ortodokse, ashtu edhe të asaj myslimane. Në histori gjejmë udhëheqës të shquar shqiptarë në shumë vende të Evropës, madje edhe prej atyre që ngandonjëherë kanë përcaktuar fatin e shumë betejave historike (në vitin 1515 qe Merkur Bua me kalorësinë e lehtë të Venedikut, e përbërë e gjithë nga shqiptarë që përcaktoi fitoren e betejës së Marinjanit, që historia e emëroi beteja e gjigandëve dhe jo Françesku i I-rë i Francës, 19 vjeç, që ato dy ditë beteje mësoi se si luftohet).

Shqiptarët i kanë dhënë shumë kryeministra dhe gjeneralë të shquar Perandorisë Otomane (vetëm familja Qypri i dha 5 kryeministra Perandorisë).

Shqiptarët i kanë dhënë shumë heronj pavarësisë greke, prej të cilëve po përmend Kundurjotis, Marco Boçari, Kanaris, Kolokotroni, Karaiskaqis, Bubulina. Ata ishin në udhëheqje të revolucionit grek, prej aty edhe disa kryeministra të shtetit të ri të pavarur grek.

Rumania gjithashtu ka pasur një familje princore me origjinë shqiptare (Aleksandër dhe Vladimir Gjika si dhe princesha Eleonora e njohur me emrin Dora Distria).

Françesko Crispi, shok i Garibaldi, Kavurit e Macinit që ka qenë një kryeministër i madh i Italisë, ishte me origjinë shqiptare. Piktorë si Carpaçi, Albani etj., humanisti Leonik Tome, profesori i Kopernikut dhe shumë personalitete shqiptare, janë nderuar nga historia e Italisë.

Muhamet Aliu, reformatori i Egjiptit Modern, që historia franceze e ka quajtur “Napoleon i Lindjes së Afërt” qe shqiptari që themeloi dinastinë mbretërore të Egjiptit që mbretëroi gati 150 vjet.

Arkitekti i “Taxhmahallit” në Agra të Indisë, kryevepra e arkitekturës islamike, ishte vepër e një shqiptari ashtu sikurse edhe “Xhamia Blu” e shumë xhami të rëndësishme të Stambollit. Në këtë kontekst, ne si shqiptarë, studjues, historian tje., duhet të njihim edhe më thellë e më me hollësi periudhën e mesjetës dhe kontributet e mbarë shqiptarëve në këtë periudhë me mjaft vlera historike, për mbrojtjen e trojeve, gjuhës, kulturës e tje. Në këtë aspekt del në plan të parë sistemi shkollor I të gjitha niveleve duhet të përmirësojnë për të përfshirë edhe më mirë periudhën e mesjetës në kurrikulën e Historisë

Referencat

- [1]. Historia e Popullit Shqiptar, Akademia e Shkencave e Shqipërisë – Instituti i Historisë, vëll. I, bot. Toena, Tiranë 2002 (Pjesa e dytë– Mesjeta)
- [2]. Dilemat e Arbërit, Studime mbi Shqipërinë mesjetare, Autori: Pëllumb Xhufi, Shtëpia botuese: Pegi Tiranë: 2006
- [3]. Aleks Buda, Shënime historike, vëll. I-II, Tiranë 1986.
- [4]. Aleksandër Meksi, “Monumentet mesjetare të kultit dhe rrënjët e tyre në antikitetin e vonë”, Konferenca Kombëtare për formimin e popullit shqiptar, të gjuhës dhe të kulturës së tij, bot.
- [5]. Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë 1988.
- [6]. Aleksandër Meksi, “Të dhëna për historinë e hershme mesjetare të Shqipërisë (fundit i shek. VI-të, fillimi i shek. IX)”, Iliria 1 (1989).
- [7]. Andi Rembeci, Sokol Cunga, Dorëshkrime Bizantine dhe Pasbizantine në Shqipëri,
- [8]. Katalog shkencor, bot. FGK-Vatra Tiranë, Tiranë 2010.
- [9]. Andi Rembeci, «Botime të mbishkrimeve kishtarë bizantine në Shqipëri», Kërkim 6-7 (shtator-dhjetor 2010 – janar-prill 2011), fq. 134-156 dhe 129-142.
- [10]. Andi Rembeci., «The codex of the Metropolis of Korça and Selasforus as a Historical Source», Albanohellenica 4 (2011), fq. 97-112.
- [11]. Andi Rembeci, Sokol Cunga, «The Byzantine and Post Byzantine collection of manuscripts at Pëllumb Xhufi, “Shteti i Arbërit”, Shkenca dhe jeta 1 (1991).
- [12]. Pëllumb Xhufi, “Skurrajt e Arbërit”, Studime Historike 2 (1991).
- [13]. Pëllumb Xhufi, Dilema e Arbërit. Studime mbi Shqipërinë mesjetare, bot. Pegi, Tiranë 2006. Pëllumb Xhufi, Nga Paleologët te Muzakajt. Berati dhe Vlora në shekujt XII-XV, bot. 55, Tiranë 2009. Petrika Thëngjilli, Historia e Popullit Shqiptar, bot. ShBLU, Tiranë 2009